

NÅGRA ANTECKNINGAR KRING KLASSBEGREPPET

Sören Holmberg

Olof Petersson

maj 1971

INLEDNING

"I ett kapitalistiskt samhälle kan det bara existera tre klasser: bourgeoisin, småbourgeoisin och arbetarklassen." Det slår KFMLr fast redan på första sidan i Klasskampen 2-3 1971 som inleder en analys av klasserna i det svenska samhället idag. Någon allmän diskussion om klasser och klassbegreppet har man dock medvetet undvikit, eftersom "det inte existerar några klasser i allmänhet, men framför allt därför att frågan om klasserna i det kapitalistiska samhället för länge sedan är klarlagd och formulerad av Marx, Engels och Lenin." (sid 3).

Vi finner det beklagligt att denna allmänna diskussion av klassbegreppet inte kommit till stånd. Klasskampens analys uppvisar nämligen på flera viktiga punkter en ambivalens som troligen härrör från en bristande analys av innebörden hos det vetenskapliga begreppet klass. Vi har i denna artikel inga anspråk på att lämna en fullständig klassdefinition och specifikation av klassbegreppets samtliga komponenter, inte heller att ge en empirisk beskrivning av klasstrukturen i dagens Sverige. Däremot ska vi försöka visa att det marxistiska klassbegreppet inte är så entydigt som Klasskampens redaktion vill göra gällande och vi reser en del frågor som måste besvaras innan en konkret klassanalys kan genomföras.

Mer konkret har vi disponerat denna artikel på följande sätt. Först granskar vi hur Marx, Lenin och Mao Tsetung utnyttjar klassbegreppet i sina samhällsanalyser. För att ytterligare belysa hur komplext det marxistiska klassbegreppet är redogör vi därefter för två teoretiskt intressanta arbeten av Bucharin och Kautsky. Efter att ha tecknat en bild av de olika marxistiska klassdefinitionerna tar vi upp Klasskampens redaktionens bestämning av klassbegreppet till en noggrannare analys. Vi avslutar sedan med en kort redogörelse för hur den etablerade samhällsvetenskapen har behandlat klassbegreppet.

KLASSBEGREPPET

Klassbegreppet har ett mycket gammalt och sedan Marx ett mycket kontroversiellt förflutet. Ordet klass ("classis") användes först av romarna för att beteckna indelningar av befolkningen i olika skattegrupper. Begreppet proletär har en lika anrik historia som klass har. Romarna kallade en av de skattemässigt svagare grupperna för "proletarii" (DAHRENDORF 6, s 3). I den historiska och samhällsvetenskapliga forskningen började man använda klass som ett analytiskt begrepp först mot slutet av 1700-talet. Åran av att ha introducerat klassbegreppet får vi tillskriva sådana engelska och franska tänkare som Adam Ferguson, John Millar, Adam Smith, Saint-Simon och Guizot. Redan 1828 skrevt ex Guizot att den bestående ordningen i Europa "framgått ur Kampen mellan samhällets olika klasser" (DAHRENDORF 6, s 4 samt LJUNGDAHL 19, s 159).

Redan innan Marx påbörjade sina forskningar och gjorde klassbegreppet till ett av de centrala inslagen i sina samhällsteorier hade begreppet definierats på en mängd olika sätt. Senare under 1800-talet, och framför allt i vårt århundrade, har klassbegreppet blivit ett av de mest misstolkade och missbrukade samhällsvetenskapliga begreppen. Olika definitioner och tolkningar är legio i den vetenskapliga och politiska debatten (DAHRENDORF 6, s 74).

Att Marx klassbegrepp råkat illa ut i denna process förvånar väl ingen. Den etablerade samhällsvetenskapen, med dess oftast borgerliga utövare, har haft ett intresse av att förvanska och urvattna klassbegreppet (se DAHRENDORF 6, s 74 och GORDON 7 för några exempel).

Den snårskog av olika definitioner av klassbegreppet som man finner i statsvetenskaplig och sociologisk litteratur är nu kanske inte enbart ett utslag av borgerlig förvillelse. Marxistiska teoretiker med Marx själv i spetsen bär delvis ansvaret för denna begreppsmässiga förvirring, eller skall vi säga skenbara förvirring. Skenbar därför att forskare som utgår från en borgerlig samhällssyn, liksom forskare som bygger på en marxistisk samhällsuppfattning har definierat klassbegreppet på flera olika sätt beroende på vilka teoretiska syften de haft med sina analyser. Detta faktum gäller inte minst för de banbrytande marxistiska teoretikerna Marx, Lenin och Mao Tse-tung. Vårt syfte med denna artikel är att visa att det inte finns ett marxistiskt klassbegrepp, utan flera olika. Vi vill visa att Marx, Lenin och Mao i sina analyser av samhället använde delvis skilda klassbegrepp, men framför allt att var och en av dem utnyttjade olika definitioner av klassbegreppet i olika sammanhang beroende på vilken teoretisk och pratisk uppgift de avsåg att lösa.

MARX OCH KLASSBEGREPPE

Marx teoretiska och praktiska studier i mänsklighetens historia, liksom hans analyser av den framflytande kapitalismen i främst England hade alla ett gemensamt, överordnat syfte: att klarlägga de ekonomiska lagar som styr den samhälleliga utvecklingen. Marx ville blottlägga de grundläggande faktorerna bakom den historiska utvecklingen och främst det kapitalistiska samhällets utveckling.

Marx makroperspektiv

Marx teori om den historiska utvecklingen brukar sammanfattas under begreppet den materialistiska historieuppfattningen. Marx hävdar att varje historiskt utvecklingsstadium karaktäriseras av relationen mellan produktivkrafterna, dvs dels individerna med sina kunskaper och färdigheter och dels arbetsredskapen med vars hjälp materiella nyttigheter produceras, och produktionsförhållandena, som betecknar grupper och individers förhållande till varandra i produktionsprocessen.

Olika historiska epoker utmärks av att ett bestämt produktionsätt dominerar, dvs att produktivkrafter och produktionsförhållanden står i en viss relation till varandra. Det förhärskande produktionsättet ger upphov till en speciell klasstruktur i varje historisk epok. Utvecklingen drivs framåt av den dialektiska motsättningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden (MARX 27, s 9). Marx och Engels har sammanfattat denna teori på ett mycket slående sätt i inledningen till Kommunistiska Manifestet:

"Historien om alla hittillsvarande samhällen är historien om klasskamp. Fri och slav, patricier och plebej, baron och livegen, mästare och gesäll, kort sagt: förtryckare och förtryckta stod i ständig motsättning till varandra ...

I historiens tidigare epoker finner vi nästan överallt

en fullständig uppdelning av samhället i olika stånd, en mångfaldig gradering av de sociala ställningarna. I det gamla Rom har vi patricier, riddare, plebejer, slavar; under medeltiden feodalherrar, vasaller, mästare, gesäller, livegna och dessutom inom nästan alla dessa klasser återigen särskilda graderingar." (MARX-ENGELS 31 s 13.)

Kampen mellan klasserna i varje samhälle driver utvecklingen framåt. Klasskampen är ett dynamiskt inslag i historien. Vilken klassindelning arbetar då Marx och Engels med? I citatet från Manifestet finner vi två olika slag av klassbegrepp: "Fri och slav, patricier och plebej, baron och livegen, mästare och gesäll, kort sagt: förtryckare och förtryckta", är de klasser som dominerat utvecklingen innan det kapitalistiska samhället. Marx och Engels använder ett dikotomt klassbegrepp när de formulerar sin teori för historiens utveckling. Varje epok, som utmärks av ett specifikt produktions sätt, har utmärkts av två, varandra motsatta klasser, där den ena klassen varit den härskande klassen som utsugit den andra. Den klass som behärskar produktionsmedlen kan tillskansa sig makten över det sociala överskottet (produktion som inte används för de arbetandes reproduktion) och därmed bli den härskande klassen.

I denna historiska utvecklingsmodell arbetar Marx och Engels på en generell teoretisk nivå. De kartlägger huvudlinjerna i den historiska processen. En modell innebär alltid en förenkling av verkligheten. Vi koncentrerar oss på de dominerande faktorerna. En teori som skall förklara de mänskliga samhällenas utveckling alltsedan historiens gryning måste vara mycket generell, vilket Marx modell också är. Han arbetar ju med ett mycket begränsat antal faktorer; ett samhälles produktions sätt betingar en klasstruktur där en klass utsuger den andra. Den klass som förfogar över arbetsprocessens mervärde, det sociala överskottet, får den politiska makten i samhället, blir den härskande klassen.

Marx' och Engels klassbegrepp vid analysen av den samhälleliga utvecklingen är, som vi sett, ett dikotomt begrepp med individernas relation till produktionsmedlen som det avgörande kategoriseringskriteriet. Inledningen på citatet från Manifestet pekar på ytterligare ett kriterium för klassindelningen som Marx och Engels använde. De talar inte endast om t ex baron och livegen utan också om förtryckare och förtryckta. Marx och Engels tänker sig att den klass som behärskar produktionsmedlen också kommer att tillskansa sig den politiska makten. De anser att makt över produktionsmedlen leder till samhällelig politisk makt. Den ekonomiska klassindelningen svarar mot en politisk klassindelning. Den dominerande faktorn i denna relation är den ekonomiska. Man skulle kunna säga att Marx och Engels i sin historiska utvecklingsanalys arbetar med två olika dikotoma klassbegrepp, ett ekonomiskt och ett politiskt, som antas stå i en huvudsakligen assymetrisk kausal relation till varandra. Ekonomisk makt ger upphov till politisk makt, och inte tvärtom.

Denna kausala hypotes förenklar modellen högst väsentligt. Marx och Engels kan koncentrera sina studier av den historiska utvecklingen på en analys av de olika samhällenas ekonomiska bas (MARX-ENGELS 30, s 60 f).

Marx modell för den historiska utvecklingsprocessen blir naturligtvis mer komplex utan en assymetrisk kausalrelation mellan ekonomisk och politisk makt. Ett reciprokt förhållande mellan ett samhälles ekonomiska bas och dess politiska "överbyggnad" skulle leda till en radikalt ändrad modell. Ur Marx teori, den materialistiska historieuppfattningen, kan vi således härleda empiriskt prövbara hypoteser. Den historiska utvecklingsmodellen är ingen spekulativ metafysisk teori, inte heller någon trossats. Dess trovärdighet, dess vetenskapliga värde kan, precis som andra samhällsvetenskapliga teorier, ökas eller minskas beroende på empiriska prövningar.

Marx' mikroperspektiv

Vi har sett att Marx arbetar med två olika dikotoma klassbegrepp vid analysen av den historiska utvecklingen. Genom att han antar att den politiska makten emanerar från den ekonomiska makten kan han koncentrera sin analys på motsättningen mellan de ekonomiska klasserna. Resultatet blir en väl sammanhållen generell teori avpassad för en analys av den historiska utvecklingsprocessen.

Marx makromodell syftar främst till att förklara hur motsättningen mellan klasserna, som uppstår ur spänningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden, förändrar samhällsformationerna från slavsamhället över feodalsamhället till det kapitalistiska samhället och slutligen till det kommunistiska samhället.

Lämpar sig denna teori också för ett mer detaljerat studium av en konkret historisk situation? Kan vi med gott teoretiskt och praktiskt resultat använda Marx makromodell vid analysen av utvecklingen inom en historisk epok, t ex det kapitalistiska samhället?

Ett svar på denna fråga kan vi få genom att se på hur Marx själv gick tillväga när han analyserade utvecklingsprocesserna i en given historisk epok. Hur ser Marx klassbegrepp ut när han gör mer konkreta analyser?

Inledningsvis kan vi ju ännu en gång gå tillbaka till inledningen av Kommunistiska Manifestet, där Marx och Engels hävdar att varje historisk epok kännetecknas av olika klasser. Det intressanta är nu deras konkreta exempel. Slavsamhället, representerat av romarriket, karaktäriserades av fyra olika klasser: patricier, riddare, plebejer och slavar, medan medeltiden (feodalsamhället) kännetecknades av fem olika klasser: feodaltherrar, vasaller, mästare, gesäller och livegna. Här möter vi ett annat och mer detaljerat klassbegrepp. Marx och Engels har uppenbarligen använt olika indelningskriterier vid bestämningen av klasserna. De tycks ha sammanvägt ekonomiska och politiska kriterier. Klasserna som Marx och Engels urskiljer under slav- och feodaltiden står inte i en entydig relation till varandra varken vad det gäller makten över produktionsmedlen eller makten över den politiska beslutsapparaten.

Det väsentliga i detta sammanhang är emellertid att fastslå att Marx och Engels utnyttjade ett polytomt klassbegrepp vid den konkreta analysen av både slav- och feodalsamhället. Kan vi finna samma mönster när vi ser på Marx analyser av det kapitalistiska samhället?

När Marx och Engels i Manifestet karaktäriserar "bourgeoisins epok" ur makromodellens synvinkel kommer de till följande resultat:

"Vår epok, bourgeoisins epok, utmärker sig dock däri-genom, att den har förenklats klassmotsättningarna. Hela samhället delar sig alltmer i två stora fientliga läger, i två stora, varandra direkt motsatta klasser, bourgeoisin och proletariat." (MARX-ENGELS 31, s 14.)

De arbetar helt följdriktigt med ett dikotomt klassbegrepp. Bourgeoisin och proletariatet är de dominerande faktorerna, som bestämmer kapitalismens utveckling. Men observera att de talar i processtermer: "Hela samhället delar sig alltmer i två stora fientliga läger..." Det finns uppenbarligen andra grupperingar i det kapitalistiska samhället som är på väg att sugas upp av de två dominerande klasserna. Vad är det för grupper, och vilka termer använder Marx för att beteckna dem? Något längre fram i Manifestet finner vi ett svar:

"De hittillsvarande medelstånden, de små industriidkarna, köpmännen och räntetagarna, hantverkarna och bönderna, alla dessa klasser sjunker ned i proletariatet" (MARX-ENGELS 31, s 20).

Mellan bourgeoisin och proletariatet urskiljer Marx och Engels således inte mindre än fem olika klasser. Indelningskriteriet tycks i huvudsak vara individernas förhållande till produktionsmedlen, även om t ex klassen "små industriidkare" pekar på ett kvantitativt och inte ett kvalitativt kriterium.

På andra ställen i Manifestet talar Marx och Engels om småborgare och småbönder som två klasser. Detta tycks som om de ibland karaktäriserade små industriidkare, köpmän och hantverkare som tre olika klasser och ibland som en klass, småborgarna. Vidare tycks Marx och Engels ha gjort en distinktion mellan en småborgarklass som var en rest från feodaltiden och en annan småborgarklass, som ständigt bildas på nytt under kapitalismen, men vars medlemmar oupphörligt slungas ned i proletariatet (MARX-ENGELS 31, s 14, 20, 22, 33 f; om småborgerskapet som övergångsklass och småbönderna som klass se MARX 29, s 57, 141).

I andra skrifter av Marx kan vi finna ytterligare exempel på definitioner av klassbegreppet. I Kapitalets tredje band i det oavslutade kapitlet om klasserna (Marx avled innan han hann sammanfatta sin analys av klasserna) finner vi ett trikotomt klassbegrepp grundat på inkomstkälla, och inte förhållande till produktionsmedlen. Således skriver Marx:

"Die Eigentümer von blosser Arbeitskraft, die Eigentümer von Kapital und die Grundeigentümer, deren respektive Einkommenquellen Arbeitslohn, Profit und Grundrente sind, also Lohnarbeiter, Kapitalisten und Grundeigentümer, bilden die drei grossen Klassen der modernen, auf der kapitalistischen Produktionsweise beruhenden Gesellschaft." (MARX 23, s 892.)

Vi ser att Marx urskiljer tre klasser; lönearbetare, kapitalister och jordägare. Dessa klasser kännetecknas av tre olika inkomstkällor: arbetslön, profit och jordränta. Marx hävdar att dessa tre klasser är de dominerande, men att gränslinjerna inte är skarpa. Han talar om "Mittel- und Übergangsstufen", utan att närmare precisera vilka grupper han tänkte på. Marx trikotoma klassbegrepp för det kapitalistiska samhället är intressant av minst två skäl.

För det första betonar han inkomstkällans art som grunden för klassindelningen, och inte individernas förhållande till produktionsmedlen. Om detta på något avgörande sätt påverkar klassindelningen är svårt att uttala sig om. Kommer en kategorisering av individerna efter arbetslön, profit och jordränta, att skilja sig radikalt från en indelning efter ägare av arbetskraft, ägare av kapital och ägare av jord?

Det andra remarkabla inslaget är Marx karaktärisering av jordägare och kapitalister som två distinkta klasser under kapitalismen. I andra arbeten har Marx klassificerat jordegendom och kapital som "... de två stora intressen, i vilket bourgeoisin delar upp sig ..." (MARX 29, s 50). Detta får man väl se som att Marx i sin historiska makroanalys för både kapitalister och jordägare till bourgeoisin, men att han i den konkreta mikroanalysen av kapitalismen urskiljer dem som två skilda klasser. Under kapitalismens epok mekaniseras jordbruket alltmer; ett industriellt produktions sätt kommer alltmer att dominera inom jordbruksnäringen. Jordbruk och industri kommer att förenas, hävdar Marx. Utvecklingen under kapitalismen leder till att kapitalist- och jordägarklassen smälter samman (MARX 21, s 440 ff och MARX 26, s 171).

Vi kan visa att Marx hade en än mer komplex syn på klassbegreppet. Klasser formas inte på något enkelt och deterministiskt sätt under det kapitalistiska skedet. Individernas förhållande till produktionsmedlen är den avgörande faktorn vid uppkomsten av de olika klasserna, men den är inte den enda betydelsefulla faktorn. Man kan säga att individernas relation till produktionsmedlen är en nödvändig med inte en tillräcklig faktor för en förklaring av klassernas uppkomst. Vilka andra faktorer urskiljer Marx? Vi skall endast kort beröra några av de mer centrala villkor Marx nämner för att en klass skall konstituera sig.

1. En klass kan svårligen uppstå om inte dess medlemmar är geografiskt koncentrerade.

Industrins utveckling leder till att proletariatet trängs samman i städerna och i allt större industrier. Kapitalismens utveckling skapar allt bättre förutsättningar för att proletariatet skall formas som en klass (MARX-ENGELS 31, s 20). När Marx i Artonde brumaire diskuterar varför inte småbönderna förmåt en distinkt klass pekar han just på bl a koncentrationsfaktorn (MARX 29, s 141 ff).

2. En klass kan svårligen uppstå utan att dess medlemmar lever under i stort sett samma levnadsförhållanden.

Kapitalismens fortskridande utveckling leder till att "intressena och levnadsläget inom proletariatet blir mer och mer likartade, i det maskinerna mer och mer utplånar skillnaderna i arbetet, och lönen nästan överallt trycks ner på

samma låga nivå" (MARX-ENGELS 31, s 20), och därmed till att proletarietets möjligheter att konstitueras sig till klass kontinuerligt ökar.

3. *En klass kan svårligen uppstå om inte dess medlemmar är medvetna om sin historiska roll, om inte medlemmar har en känsla av gemenskap och överensstämmande intressen.*

Klassmedvetandet är en viktig faktor. Marx säger i Filosofins elände: "Kapitalets välde har för denna massa (arbetarna, förfann) skapat en gemensam situation, gemensamma intressen. Så är denna massa gentemot kapitalet redan en klass, ehuru ännu inte för sig själv. I kampen, som vi blott karaktäriserat i några av dess faser, samlas denna massa, konstituerar sig som klass för sig själv. De intressen de försvarar blir klassintressen" (MARX 26, s 186).

I manifestet talar Marx och Engels om att grupper ur bourgeoisin i kapitalismens slutskede medvetet ansluter sig till proletarietet:

"Liksom tidigare en del av adeln övergick till bourgeoisin, så övergår nu en del av bourgeoisin till proletarietet, särskilt en del av bourgeoisins ideologer, vilka arbetat sig fram till en teoretisk förståelse av hela den historiska rörelsen." (MARX-ENGELS 31, s22)

Individernas klasstillhörighet är inte endast en funktion av "objektiva" samhälleliga processer. Marx tilldelar det mänskliga medvetandet och förnuftet en inte oväsentlig roll vid uppkomsten av klasserna.

4. *En klass kan svårligen uppstå utan att dess medlemmar aktivt sammansluter sig, och bildar olika former av organisationer.*

Marx betonar ofta vikten av det organisatoriska arbetet för konstitueringen av en klass:

"Arbetarna börjar nu sammansluta sig mot bourgeoisin. De förenar sig för att hålla lönen uppe. De bildar själva varaktiga sammanslutningar för att kunna proviantera för eventuella resningar. --- Denna proletarietets organisering till klass och därmed till politiskt parti ..." (MARX-ENGELS 31, s 21).

Vidare hävdar Marx i Artonde brumaire angående småbönderna

"för så vitt inte överensstämmelsen i deras intressen skapar någon gemenskap, någon nationell förbindelse och någon politisk organisation bland dem, bildar de inte någon klass" (MARX 29, s 142).

Arbetarnas sammanslutning i organisationer har två olika funktioner, anser Marx:

"Men upprätthållandet av lönen, detta gemensamma intresse gentemot mästaren, förenar dem i en gemensam motståndstanke - *koalitionen*. Så har koalitionen alltid ett dubbelt syfte, det att upphäva arbetarnas inbördes konkurrens för att kunna åstadkomma en allmän konkurrens med kapitalisten." (MARX 26, s 186, kurs i originalet.)

Marx tycks se graden av organisation bland de potentiella medlemmarna i en klass som en central faktor. Man frestas att påstå att Marx ibland satte likhetstecken mellan klass och organisation, i den meningen att en klass är det samma som klassens medlemmar i en organiserad enhet.

Marx betonar att det inte är fråga om någon organisering för dess egen skull. En klass organiseras och konstitueras först i kampen mot sin motsats, mot sin klassfiende (se t ex MARX 28, s 76).

"Så länge bourgeoisiklassens herravälde inte fullständigt organiserats, inte vunnit sitt rena politiska uttryck, kunde inte heller de andra klassernas motsättning till bourgeoisin framträda rent, och på de håll där den framträdde inte ta den farliga vändning, som förvandlar varje kamp mot statsmakten till en kamp mot kapitalet." (MARX 29, s 72.)

Sammanfattning

Individernas relation till produktionsmedlen är den avgörande faktorn för klassernas uppkomst och avgränsning till varandra i Marx skrifter. Antalet klasser och de mer detaljerade kriterier utifrån vilka de definieras skiftar dock hos Marx. Han anpassar sitt klassbegrepp efter den analytiska uppgift han söker lösa. I den historiska makroanalysen använder Marx huvudsakligen ett *dikotomt klassbegrepp* grundat på individernas förhållande till produktionen. När han däremot studerar specifika historiska epoker, främst kapitalismen utnyttjar Marx ett *polytomt klassbegrepp*, som baseras på en mer detaljerad analys av individernas relation till produktionsmedlen. Vid analysen av det kapitalistiska samhället finner Marx att hans "ekonomiska" kriterium endast är ett nödvändigt men inte tillräckligt villkor för att förklara uppkomsten av klasser. Marx urskiljer ett antal betingelser eller villkor som måste uppfyllas innan de olika klasserna kan konstitueras under kapitalismen.

Marx betonar främst följande faktorer: de potentiella klassmedlemmarnas grad av geografisk koncentration med avseende på arbete och bostad, graden av likhet i levnadsförhållanden (t ex lön), graden av klassmedvetande samt i vilken utsträckning individerna slutit sig samman i olika kamporganisationer mot klassfienden.

Dessa faktorer utgör inte några kriterier för en klassindelning i egentlig mening. De är blott betingande egenskaper som i det kapitalistiska samhället transformerar ekonomiska klasser till politiska klasskamporganisationer. Dessa betingande faktorer kan ses som kontinuerliga variabler som förklarar flexibiliteten i klasstrukturen i det kapitalistiska samhället. Koncentrations-, levnadsförhållande-, klassmedvetande- och organisationsfaktorernas variation i olika kapitalistiska system över tid och rum förklarar varför de olika klassernas omfång och klasskampens intensitet inte är entydigt och deterministiskt bestämd (jfr t ex MARX 29, s 23 om klasstrukturen i USA).

Avslutningsvis kan vi påpeka att det på intet sätt är något originellt att man vid studiet av Marx skrifter finner att han arbetade med delvis olika definitioner av klassbegreppet. Så

t ex tyckte sig Bo Lindensjö finna inte mindre än sex olika klassbegrepp hos Marx i en artikel i Häften för kritiska studier (LINDENSJÖ 18, s 20 ff; se också ISRAEL 9, s 11ff).

LENIN OCH KLASSBEGREPPET

I de flesta texter behandlar Lenin klasserna och klassbegreppet i en aktuell historisk situation. Sällan ger han därvid några allmänna definitioner av klassbegreppet. Ett undantag är broschyren 'Det stora initiativet' som utkom 1919:

"Klasser kallas stora grupper av människor, vilka skiljer sig åt genom sin ställning i det historiskt bestämda systemet för samhällelig produktion, genom sitt förhållande till produktionsmedlen (till största delen förankrat och fixerat i lagarna), genom sin roll i arbetets samhälleliga organisation och följaktligen genom det sätt på vilket de erhåller den andel av den samhälleliga rikedom som över vilken de förfogar, samt omfattningen av denna andel. Klasser är sådana grupper av människor, där den ena gruppen kan tillägna sig den andras arbete, tack vare deras olika ställning under en bestämd samhällelig hushållsform." (LENIN 17, s 228)

Vi återfinner således förhållandet till produktionsmedlen som avgörande kriterium, liksom tillägnelserelationens nödvändighet för klasssamhällets konstituering. En anmärkning som tillfogas är erkännandet av *omfattningen* (och inte bara *sättet* på vilket det erhållits) av andelen av "den samhälleliga rikedom, över vilken de förfogar". Om vi sålunda kan konstatera att Marx och Lenins klassdefinition sammanfaller på ett allmänt plan, ska vi nu kort undersöka om det föreligger några skillnader i Lenins konkreta analys av det kapitalistiska samhället.

I varje kapitalistiskt land, menar Lenin, finns det tre klasser: bourgeoisin, småbourgeoisin och proletariatet, vilka hansöckså kallar de tre 'huvudkrafterna' (LENIN 17 s 359; jfr citat i KLASSKAMPEN 2-3 1971 s 3). I bourgeoisin inryms både kapitalisterna och godsägarna. Dessa två benämnes stundom "utsugarna" (LENIN 17 s 228) och ibland "exploatörerna" (LENIN 17 s 471). Till småbourgeoisin räknas främst bönderna.

Är nu denna trikotomi Lenins enda klassindelning av det kapitalistiska samhället? Nej, när Lenin t ex 1920 inför Kominterns andra kongress analyserar agrarfrågan menar han: "De arbetande och exploaterade massorna på landsbygden ... utgöres i alla kapitalistiska länder av följande klasser:"

1. jordbruksproletariatet (dvs lönearbetarna, vilka tjänar sitt livsuppehälle genom lönarbete på de kapitalistiska jordbruksföretagen)
2. halvproletärerna (parcellbönderna; delvis lönearbetare, delvis egna brukare)
3. småbönderna (små jordägare eller arrendatorer som dock inte anställer främmande arbetskraft) (LENIN 17 s 468f)

Dessa tre klasser bildar, tillsammans med stads- och industriproletariatet, i Lenins ord "de arbetande och exploaterade massorna", Vi ser här hur småbönderna (som i den ursprungliga strikta trikotomin måste hänföras till småbourgeoisin) förenas i en klassallians med de proletära och halvproletära klasserna

mot bourgeoisin (som innefattar storbönderna).

Ett annat exempel där Lenin antyder ett större antal klasser är 1905 då han talar om "mellanklasserna" (LENIN 15 s 121), dock utan närmare specificering.

Om detta illustrerar att antalet klasser hos Lenin ibland varierar efter vilken typ av undersökning han genomför, bryter han på inget ställe med Marx klassbegrepp. De olikheter som kan återfinnas mellan Lenin och Marx måste främst hänföras till kapitalismens utveckling under den aktuella tiden. När Lenin analyserar klasserna under imperialismen bevaras de fundamentala dragen. Tendenser och antydningar hos Marx utvecklas av Lenin. Det gäller här främst finansoligarkins och arbetararistokratins uppkomst.

Finansoligarkins uppkomst påvisar Lenin främst i 'Imperialismen som kapitalismens högsta stadium'. Koncentrationen av produktion och kapital, monopolens uppkomst och bankväsendets ökande betydelse bildar bakgrunden till sammansmältningen av bank- och industrikapital och uppkomsten av en finansoligarki på grundval av detta finanskapital (LENIN 15 s 487 f, s 542 f).

Också arbetararistokratien är ett resultat av kapitalismens övergång till sitt imperialistiska stadium. De koloniala extra-profiterna (som erhålles utöver den profit som kapitalisterna utpressar av arbetarna i 'sitt' land) kan muta arbetarledarna och arbetararistokratins övre skikt. Det blir bestycket "med tusen olika medel, direkta och indirekta, öppna och 'maskerade'" (LENIN 15 s 455). Detta fyller en viktig politisk funktion:

"Detta skikt förborgerligade arbetare eller 'arbetararistokrati', som genom sitt levnadssätt, sina löneinkomster och hela sin världsåskådning är fullständiga småborgare utgör ... i våra dagar bourgeoisins viktigaste sociala (icke-militära) stöd. Ty de är i sanning bourgeoisins agenter inom arbetarrörelsen, kapitalistklassens arbetarlakejer ..., reformismens och chauvinismens verkliga förmedlare." (ibid)

På ett annat ställe talar Lenin om en "skråmässig, trängsynt, egenkär, hård, vinningslysten, kälkborgerlig, imperialistiskt sinnad och av imperialismen mutad, av imperialismen korrumpierad 'arbetararistokrati'." (LENIN 17 s 389)

Arbetararistokratins relativa storlek synes inte klar, men i en passage relaterar Lenin till "flertalet eller en betydande del av de inom industrin och handeln sysselsatta arbetarna och tjänstemännen, vilka är rädda för att i händelse av en revolution förlora sitt relativa, kälkborgerliga välstånd, som de imperialistiska privilegierna skapat" (LENIN 17 s 601). Lenin gör dock anmärkningen att förhållandet endast är temporärt, att kommande ekonomiska kriser och imperialistiska krig kommer att försämra läget för de breda massorna.

Om nu Lenin vid sin analys av imperialismen finner att vissa privilegierade skikt av arbetarklassen genom de koloniala extra-profiterna politiskt ansluter sig till klassmotståndaren, har han i en analys drygt ett decennium tidigare gjort en något annorlunda analys av läget inom arbetarklassen. Han urskiljer i denna tre skikt:

1. avancerade arbetare, arbetarintelligentsian (numerärt få)
2. ett brett mellanskikt av arbetare
3. massan av proletarietets lägsta skikt

Erfarenheterna visade, menade Lenin, att det var arbetarna i de bästa positionerna som först och lättast upptog socialismens idéer. Det lägsta skiktet är det politiskt mest efterblivna där borgerliga och reaktionära idéer har lättast att vinna fäste. (cit i LARSSON 12, s 200)

Detta sista exempel visar inte bara på hur värderingen av arbetarintelligentsian skiftar något utan också hur Lenin i en konkret analys inte bara gör en analys av förhållandena *mellan* klasserna utan också av skiktningar *inom* klassen för att på så sätt öka och precisera förståelsen för klasserna som politiska aktörer.

Sammanfattningsvis kan vi alltså se att Lenin i sitt makrooperspektiv ansluter sig till "förhållandet till produktionsmedlen" som klassdeterminant, i full anslutning till Marx. I enskilda, konkreta analyser ökar dock precisionen i bestämningen av klasserna genom att ytterligare kriterier lanseras som betingelser. Slutligen urskiljer också Lenin inom respektive klasser olika skikt, vars egenskaper inte sällan kan uppvisa stora olikheter.

MAO OCH KLASSBEGREPPET

Med Mao ökar komplexiteten i klassbegreppet. Fortfarande finns emellertid "ställning i produktionen" kvar som centrum.

"För att skilja verkliga vänner från verkliga fiender måste vi göra en allmän analys av det ekonomiska läget för de olika klasserna i det kinesiska samhället och deras respektive inställningar till revolutionen."
(MAO 20 s 9)

Vi kan genast konstatera att utöver den ekonomiska bestämningen av klasserna introduceras en andra huvudkomponent: "inställning till revolutionen". Vi kommer strax att återvända till "den subjektiva klassen".

Det ovan anförda citatet ingår i 'Analys av klasserna i det kinesiska samhället' från 1926. Mao urskiljer däri fem klasser:

1. Godsägarklassen och compradorklassen
2. Mellanbourgeoisin
3. Småbourgeoisin
4. Halvproletariatet
5. Proletariatet

Godsägarna och compradorerna representerar "de mest efterblivna och reaktionära produktionsförhållandena" (MAO 20, s 10) i Kina, ställer sig på imperialisternas sida och utgör en ytterligt kontrarevolutionär grupp.

Mellanbourgeoisin representerar de kapitalistiska produktionsförhållandena och trängs mellan imperialisterna/krigsherrarna å ena sidan och proletariatet å den andra.

Till småbourgeoisin för Mao de självägande (mellan)bönderna,

hantverksmästarna, de lägre skikten och de intellektuella - studerande, botten- och mellanskoledlärare, lägre statstjänstemän, kontorister, småadvokater - och småhandlarna. Småbourgeoisin indelas i tre skikt: 1. de som har överskott på pengar eller spannmål 2. de som i stort sett reder sig ekonomiskt 3. de vars levnadsstandard sjunker.

Halvproletariatet består av fem kategorier: den övervägande majoriteten av de till hälften självägande bönderna, de fattiga bönderna, småhantverkarna, butiksbiträdena och gårdfarihandlarna. Vissa av dessa kategorier delar Mao sedan upp i ytterligare underkategorier.

Proletariatet är numerärt relativt fåtaliga men representerar de nya produktionsfaktorerna och är den mest progressiva klassen. Industriproletariatet styrka beror för det första på dess koncentration och för det andra på att de har berövats alla produktionsmedel. (MAO 20, s 15)

För att kunna utföra denna fingradering av klasserna och underkategorierna i det kinesiska samhället är Mao tvungen att förutom förhållande till produktionsmedlen använda olika indelningsgrunder som vi skulle kunna sammanföra under rubriken levnadsförhållanden. Också faktorer som inkomstens storlek använder Mao, t ex för uppdelningen av småbourgeoisin i tre kategorier.

Denna detaljerade klassanalys utesluter inte att Mao ibland använder ett dikotomt klassbegrepp, ofta i termer av 'folket' och 'fienden'.

"Begreppet 'folket' har olika betydelse i olika länder och i olika historiska perioder i varje land."
(MAO 20, s 396)

Det bör här påpekas att folkbegreppet inte alls används hos Marx och Lenin som hos Mao. Lenin nämner t ex bara 'folket' någon gång i förbigående (t ex LENIN 15, s 120 f). Folkbegreppet hos Mao är mer omfattande än hans klassbegrepp.

Mao tar Kina som exempel på betydelsen av begreppet folket:

"Under försvarskriget mot Japan hörde alla de klasser, skikt och socialgrupper som motsatte sig den japanska aggressionen till folkets kategori, medan de japanska imperialisterna, de kinesiska förrädarna och de pro-japanska elementen allesammans var folkets fiender. Under befrielsekriget var Förenta staternas imperialister och deras hejdukar - byråkratkapitalisterna, godsägarna och kuomintangreaktionärerna som representerade dessa två klasser - folkets fiender, medan alla andra klasser, skikt och socialgrupper som bekämpade dessa fiender alla tillhörde kategorin folket. I det nuvarande stadiet av socialismens uppbyggnad tillhör klasser, skikt och socialgrupper som gillar, stöder och arbetar för det socialistiska uppbyggnadsarbetets sak kategorin folket, medan de sociala krafter och grupper som gör motstånd mot den socialistiska revolutionen och är fiendliga mot eller saboterar det socialistiska uppbygget alla är folkets fiender." (MAO 20, s 396)

Motsättningen mellan folket och folkets fiender är antagonistisk medan motsättningarna inom folket är icke-antagonistiska och Mao anvisar som bekant skilda metoder för att lösa dessa kvalitativt skilda motsättningar.

I bestämningen ovan av vilka som hör till folket och vilka som hör till folkets fiender bör vi notera den stora vikt Mao lägger vid det subjektiva elementet. Betecknande är hur klasser, skikt eller socialgrupper som *gillar, stöder och arbetar för* socialismen förs till folket. Flera av de i citatet ovan uppräknade grupperingarna är dessutom närmast av politisk art (projapanska element, kuomintangreaktionärer).

I det här citerade arbetet förefaller Mao urskilja i huvudsak fyra klasser i det kinesiska samhället: arbetarklassen, bönderna, de intellektuella och den nationella bourgeoisin samt eventuellt en femte "andra grupper av arbetande människor" (MAO 20, 396).

Av särskilt intresse blir de fall där den "objektiva" klassdefinitionen inte omedelbart överensstämmer med den "subjektiva". Den nationella bourgeoisin bör i strikt mening på grund av sin (tidigare) ställning i produktionen föras till exploatörerna eller "fienden", medan den under förutsättning av ett accepterande av den nya ordningen under socialismen på grund av sin ideologiska ståndpunkt kommer att tillhöra "folket".

Dessa referat till några av Maos texter räcker för att belysa det sammansatta i hans klassbegrepp. Även om Mao behåller förhållandet till produktionsmedlen tvingas han i den konkreta analysen föra in ytterligare kriterier av typ levnadsförhållanden och ökar på så sätt klassbegreppets komplexitet. Denna tendens förstärks än mer genom betonandet av den subjektiva klassidentifikationen, vilket lägger ytterligare en dimension till klassbegreppet.

TVÅ ANDRA MARXISTERS BEHANDLING AV KLASSBEGREPPET

Bucharin

Bucharin utvecklar i sin bekanta skrift 'Den materialistiska historieuppfattningen' (BUCHARIN 3) en del synpunkter på klassbegreppet. Den allmänna definitionen av en klass följer den gängse marxistiska med förhållandet till produktionsmedlen som grund:

"med en samhällsklass bör förstås helheten av de personer, som i produktionen spelar samma roll, som i produktionsprocessen står i samma förhållanden till de andra, varvid dessa förhållanden också finner sitt uttryck i sakerna (arbetsmedlen)" (BUCHARIN 3, s 480)

Utifrån denna definition avvisar Bucharin såväl inkomst, stånd som yrke som indelningsgrund. Han urskiljer vidare fem olika typer av klasser:

1. De grundläggande klasserna för resp samhällsform. Dessa, de egentliga klasserna, är två: exploatörerna ("den klass, som kommenderar och monopoliserar produktionsmedlen") och de exploaterade ("den utförande klassen, utan produktionsmedel, vilken arbetar åt den förra"). (BUCHARIN 3, s 491)

De grundläggande klasserna sönderfaller i underklasser eller klassfraktioner: t ex "bourgeoisin i industribourgeoisin, handelsbourgeoisin, bankirer o.s.v." (BUCHARIN 3, s 493).

2. Mellanklasser.

Bucharin räknar hit grupperingar "som utan att vara kvarlevor av den gamla ordningen representerar en nödvändighet för det samhälle, vari de lever, och intar en mellanställning mellan den kommenderande klassen och den exploaterade klassen" (BUCHARIN 3, s 493). Exempel är de tekniska intellektuella under kapitalismen.

3. Övergångsklasser.

Dessa är klasser som är arv från tidigare samhällsformer och som i det aktuella skedet upplöses och avsondrar olika klasser med olika roller i produktionen. Hantverkarna och bönderna är exempel under kapitalismen.

4. Blandade klasstyper.

Här hör grupper som samtidigt hör till två klasser. "Järnvägsarbetaren, som har egen hushållning och lejer en arbetare, är gentemot järnvägsbolaget arbetare, men gentemot sin arbetare är han 'företagare'." (BUCHARIN 3, s 494)

5. De deklasserade grupperna.

Kategorier av människor "som fallit ur ramen för allt samhällsligt arbete, trasproletärer, tiggare, deklasserade bohemer o.s.v." (BUCHARIN 3, s 494).

I ett avsnitt om klassideologi försöker Bucharin bevisa varför det är proletariatet som är den progressiva klassen, "som ska vara i stånd att fullborda samhällets omvälvning, leda över samhället från det kapitalistiska spåret till det socialistiska" (BUCHARIN 3, s 501). Han ställer därvid upp sex drag klassen måste uppvisa och jämför proletariatet med bönder och trasproletärer, och han sammanfattar i en tablå (+ utmärker att klassen uppfyller fordringen, - att den inte gör det):

	Bönder	Tras- proletariat	Proletariat
1. Ekonomiskt exploaterad	+	-	+
2. Politiskt förtryckt	+	+	+
3. Relativ fattigdom	+	+	+
4. Producerande klass	+	-	+
5. Ej bunden vid privategendom	-	+	+
6. Slutenhet och sammansvetsning i produktion och gemensamt arbete	-	-	+

(se BUCHARIN 3, s 503)

Bönderna är således dels bundna vid privategendomen, dels vana vid individuellt arbete, medan det väsentliga hos trasproletariatet är att det inte utför produktivt arbete: "det kan riva ned men det är inte vant att bygga upp" (BUCHARIN 3, s 507). Trasproletariatets ideologi representeras av anarkismen.

Vi har alltså sett hur Bucharin delvis vidgar klassbegreppet genom sin indelning i fem huvudsakliga klasstyper. Inte bara de grundläggande

klasserna får beteckningen 'klass' utan också de grupperingar som på annat håll ibland klassificeras som skikt, mellangrupper o.s.v. Av intresse är också det ovan refererade försöket att systematisera de olika klasserna med hänsyn till främst ekonomisk ställning och därur härleda respektive klass' ideologi.

Kautsky

Kautsky gör i sin 'Den sociala revolutionen' (KAUTSKY 11) en konkret klassanalys av det tyska samhället vid sekelskiftet och söker ge ett svar på frågan om den sociala revolutionen är nödvändig eller om de politiska villkoren utvecklats därhän att övergången från kapitalismen till socialismen kan ske utan en revolution. Han granskar därvid påståendet att motsättningen mellan bourgeoisin och proletariatet är avtagande och gör i det sammanhanget en undersökning av de aktuella klassförhållandena.

Till frågan om huruvida "eländet" ökar för proletariatet anför Kautsky för det första att det kapitalistiska produktionssättet lämnat åt sig självt medför stigande elände, men att arbetarklassens organisation redan i det nuvarande samhället kan hämma detta elände. Han tillfogar dock kommentaren "att vi icke påräkna proletariatets frigörelse af dess allt större förnedring utan af dess växande kraft" (KAUTSKY 11, s 36).

Svårigheten att undersöka proletariatets ökade utsugning ligger, menar Kautsky, i att finna rättvisande statistik. Han anför dock några data och drar slutsatsen att utsugning ökats under den undersökta perioden. Även om lönerna nominellt stigit för arbetarna menar Kautsky att bourgeoisins profiter stegrats ännu mer. Bourgeoisins levnadssätt blir mer och mer lyxigt medan proletariatets levnadsförhållanden är ungefär desamma. Kautsky gör några illustrationer, bl a: "Arbetarbostäderna ha på de sista femtio åren icke förbättrats något vidare, däremot är den våning en bourgeois i våra dagar bebor, praktfull i jämförelse med en vanlig borgerlig våning för femtio år sedan." (KAUTSKY 11, s 41)

Så ställer Kautsky sedan frågan om denna ekonomiska faktor inte gottgörs av ett politiskt närmande mellan klasserna, "blir icke både politiskt och samhälleligt arbetaren allt mer erkänd av bourgeoisin såsom dess jämlike?" (KAUTSKY 11, s 41). Han anför några sådana exempel på en förändrad inställning hos bourgeoisin, men menar att det endast gäller den borgerliga intelligentsian och han utvecklar några särdrag hos denna klass (Kautsky talar om intelligentsen som klass, ibland som "den nya medelklassen"). Uppkomsten av denna klass är ett resultat av det kapitalistiska produktionssättet. De härskande klasserna har nu inte såsom förr "hvarken intresse eller tid att ombesörja statsförvaltningens ärenden eller att egna sig åt de sköna konsterna och vetenskaperna" (KAUTSKY 11, s 43). Denna andliga verksamhet överlämnas nu till avlönade arbetare, vilkas antal är i hastigt stigande. En säregenhet är att dessa saknar särskilt klassmedvetande. "Deras medlemmar ansluta sig till de mest olika partier och klasser." (KAUTSKY 11, s 44). Enskilda medlemmar ur denna klass ansluter sig till socialismens idéer, på grund av socialismens teoretiska överlägsenhet. Det är bland dessa borgerliga grupper som sympatierna för proletariatet finns.

"Bredvid den nya medelklassen vegeaterar alltjämt den gamla, småborgarne." (KAUTSKY 11, s 46). Kautsky pekar i anslutning till Marx på småbourgeoi-

sins mellanställning och vacklan mellan de två stora klasserna. Vissa skikt tenderar åt proletariatet:

"Smådriften är dömd till undergång, dess undergång försiggår oemotståndligt. Men den visar sig blott långsamt i småbourgeoisins avtagande, däremot raskt till dess urartning. Många af de små handtverkarna råka i fullständigt beroende af kapitalet, äro intet annat än hemarbetare, lönarbetare, som i stället för att utsugas i en fabrik, slafva i sitt eget hem. Andra, särskilt småhandlare och krogvärdar, förblifva själfständiga, men finna sin kundkrets blott i arbetarkretsar, så att deras existens fullständigt beror af arbetarnas ställning. Dessa sluta sig mer och mer till det stridande proletariatet." (KAUTSKY 11, s 47)

Andra lager däremot som fortfarande har kvar viss självständighet gentemot kapitalet eller som söker sina kunder hos andra samhällsklasser än proletärerernas, sätter sitt hopp till stöd uppifrån. "Servilitet och förtröstan till reaktion gör dem till fanatiska försvarare af monarkien, kyrkan, adeln."

Dessa egenskaper hos småbourgeoisin får politiska konsekvenser:

"På denna småborgerskapets tudelning beror hufvudsakligast den borgerliga demokratins nedgående. Några af dess lager vända sig till den proletariska socialdemokratien, andra till den reaktionära demokratien, som lyser i de mest olika färger, såsom anti-semitism, nationalism, kristlig demokrati, delar af det konservativa och af centrumpartiet, men som alltid visar samma sociala innehåll." (KAUTSKY 11, s 48)

Att motsättningen mellan proletariat och bourgeoisie har skärpts tillskriver Kautsky delvis tre utvecklingstendenser hos kapitalistklassen. Det första är bildandet av "arbetsgifvarförbund, karteller och trustar": "I stället för flera köpare af deras arbetskraft stå arbetarne nu gentemot en enda." (KAUTSKY 11, s 51). Det andra är den skärpta utländska konkurrensen som kapitalisterna försöker möta med en ökad utsugning av arbetarna. Det tredje är sammansmältningen av industrikapital och penningkapital till finanskapital. Samtliga dessa tre tendenser skärper klassmotsättningarna, menar Kautsky.

Sammanfattar vi Kautskys undersökning av de aktuella förhållandet mellan klasserna finner vi att han i hufvudsak ansluter sig till den klassindelning som finns hos Marx. Hans behandling av intelligentsen som särskild klass, "den nya medelklassen", får måhända undandras detta omdöme. Vidare ser vi, särskilt i fallet med småbourgeoisin, "den gamla medelklassen", hur Kautsky utifrån klassens ekonomiska ställning härleder dess politiska ställningstagande.

MELLAN BOURGEOISIN OCH PROLETARIATET; MELLANKLASSERNAS PROBLEMATIK

När de marxistiska klassikerna försöker att teoretiskt definiera klassbegreppet stöter de på ett grundläggande problem i all vetenskap. Vetenskapliga begrepp måste baseras på precisa och entydiga definitionskriterier. En definition av klassbegreppet kan naturligtvis ur vetenskapsteoretisk synvinkel göras på en mängd olika sätt. Man kan ju tänka sig klassbegreppet som ett samlande variabelnamn för antingen en endimensionell eller en flerdimensionell företeelse, där variabelns form kan vara allt från dikotom till kontinuerlig. Om man å ena sidan betraktar klassbegreppet som en endimensionell företeelse betyder det att man utnyttjar ett entydigt definitionskriterium för att bestämma variabelns olika värden. Ser man däremot å andra sidan klassbegreppet som en flerdimensionell egenskap innebär det att man arbetar med två eller flera indelningsprinciper vid fastställandet av variabelns värden.

I vår tidigare översikt av Marx, Lenins och Maos definitioner av klassbegreppet fann vi att de anpassade sin definition efter den analytiska uppgift de avsåg att lösa. Sålunda såg vi att de utnyttjade både dikotoma och polytoma klassbegrepp. Vidare kunde vi fastslå att de kriterier för klassindelningen som kom till användning var av både endimensionell och flerdimensionell karaktär. Egendomsförhållandena i samhället var det dominerande kriterium som Marx, Lenin och Mao baserade sin endimensionella klassindelning på. Denna ekonomiska klassifikationsprincip kompletterades med andra kriterier, t ex politiska, vid bestämningen av klasstrukturen i en konkret situation. Detta innebär att de utnyttjade ett flerdimensionellt indelningskriterium.

Vi ska nu närmare analysera Marx centrala klassbestämningsskriterium, individernas ställning i produktionen. Vad menas med individens relation till produktionsmedlen? I Klasskampen 2-3 1971 slår tidskriftens redaktion fast:

"Marxismens klassbegrepp utgår från samhällsmedlemmarnas ställning i ett bestämt system för samhällelig produktion, eller kortare, deras ställning i produktionen. Under kapitalismen intar endast tre grupper en sådan inom sig likartad ställning i produktionen: bourgeoisin, småbourgeoisin och proletariatet. Proletariatet som skaparen av mervärdet, bourgeoisin som ägare och förvaltare av mervärdet och slutligen småbourgeoisin som ett mellanting mellan dessa båda klasser, dvs. samtidigt producent och förvaltare av mervärde. Statstjänstemännen har överhuvud ingen ställning i produktionen." (KLASSKAMPEN 10, s 4)

Enligt denna utsaga är marxismens klassbegrepp trikotomt och grundat på ett tvådimensionellt klassifikationskriterium. De två kriterierna är skapare/icke-skapare av mervärde och förvaltare/icke-förvaltare av mervärde. Vi sammanfattar i en fyrfältstabell:

	skapare av mervärde	icke-skapare av mervärde
förvaltare av mervärde	småbourgeoisin	bourgeoisin
icke-förvaltare av mervärde	proletariat	(statstjänstemän)

Klassvariabeln antar tre värden (bourgeois, småbourgeois och proletariat) och inte fyra på grund av att man definierar bort statstjänstemännen eftersom de inte intar någon ställning i produktionen - det vill säga de varken skapar eller förvaltar mervärde. Enligt Klasskampens redaktion hamnar också, förutom statstjänstemännen, andra tjänstemannagrupper i denna cell. Individerna i denna grupp tillhör tydligen ingen klass. Detta sätt att definiera klassbegreppet får emellertid underliga konsekvenser. Det innebär ju inte endast att stora yrkesgrupper, utan också alla icke-förvärvsarbetande, faller utanför klassanalysen. Även om man tolkar deras definition välvilligt och låter t ex hemmafruarna få mannens klasstillhörighet faller oroväckande stora delar av befolkningen utanför. Kan detta verkligen vara marxismens klassbegrepp?

Som vi redan tidigare visat finns det ju inte ett marxistiskt klassbegrepp utan flera olika. Den klassdefinition som Klasskampens redaktion arbetar med kan väl sägas ligga inom marxismens dominerande tradition. Den tar sin utgångspunkt från individernas ställning i produktionen. Kan vi finna något entydigt stöd för denna polytoma tvådimensionella klassdefinition hos Marx? Låt oss se. När Marx skulle bestämma klasstillhörigheten hos individerna i det kapitalistiska samhället använde han primärt två olika tvådimensionella starkt korrelerade kriterier.

Det första grundar sig på de två dikotomierna sälja/icke-sälja sin arbetskraft respektive köpa/icke-köpa andras arbetskraft. (MARX 24, s 45, 48; MARX 25, s 20.) Vi kan schematisera:

	säljer sin arbetskraft	säljer icke sin arbetskraft
köper andras arbetskraft		bourgeois
köper icke andras arbetskraft	proletariat	småbourgeois

Den översta vänstra cellen tas inte närmare upp av Marx på grund av att så få individer hamnar i denna ruta. (Jfr dock Bucharins järnvägsarbetare, ovan sid 14.)

Det intressanta är emellertid Marx bestämning av småbourgeoisin. Till denna klass för han t ex hantverkare och bönder. När han för dessa grupper till småbourgeoisin använder han fyrfältstabellens kriterier, det vill säga hantverkare och bönder varken säljer sin eller köper andras arbetskraft. (MARX 21, s 669; MARX-ENGELS 31, s 20, 22.)

Det andra tvådimensionella kriteriet Marx använder ansluter sig till Klasskampens ovan citerade, dvs skapare/icke-skapare respektive förvaltare/icke-förvaltare av mervärde. (MARX 21, s 54ln; MARX 24, s 49 f.)

Vi kan bilda en ny fyrfältstabell:

	skapare av mervärde	icke-skapare av mervärde
förvaltare av mervärde		bourgeoisin
icke-förvaltare av mervärde	proletariat	småbourgeoisin

På samma sätt som i det förra fallet behandlar Marx knappast den övre vänstra cellen på grund av att den innehåller så få individer. Det är ovanligt att en individ samtidigt producerar och förvaltar mervärde, dvs berikar sig på andras bekostnad samtidigt som han själv utsugs. Det viktigaste denna tablå visar är emellertid att Marx när han klassbestämmer småbourgeoisin med utgångspunkt från ovanstående kriterier fann att de varken skapar eller förvaltar mervärde. Enligt Marx definition av mervärde är det ologiskt att tänka sig att t ex en självägande bonde utan anställda skulle producera eller förvalta mervärde. Mervärde är ju ett relationsbegrepp som betecknar förhållandet mellan två parter. (MARX 21, s 443 ff; MARX 24, s 50.)

Vi ser alltså hur Marx bägge tvådimensionella klassbestämningsskriterier leder till samma resultat, ett resultat som radikalt skiljer sig från den analys Klasskampens redaktion hävdar är "marxismens klassbegrepp". Att Marx och Klasskampens redaktion placerar småbourgeoisin i skilda rutor i tablå är naturligtvis inte oväsentligt. Genom att placera småbourgeoisin i "fel" cell kan Klasskampens redaktion bl a skilja dem från tjänstemännen och sortera bort de senare ur klassanalysen. Var någonstans ska vi nu placera tjänstemännen i de från Marx härledda två klassbestämningssmodellerna? Vad gäller den första modellen är problemet enkelt. Tjänstemännen säljer sin arbetskraft och köper inte andras arbetskraft. De hamnar i samma cell som proletariatet. Den andra modellen erbjuder ett något större problem. Det är emellertid helt klart att tjänstemännen inte förvaltar mervärde (eftersom Marx jämför förvaltande och ägande, se t ex MARX 21, s 201 f; MARX-ENGELS 31, s 25; MARX-ENGELS 30, s 32 ff.) Däremot är det mer problematiskt om tjänstemännen skapar mervärde eller inte. Om de kan sägas skapa mervärde ska de föras till proletariatet, om de inte skapar mervärde ska de föras till småbourgeoisin. Det är inte lätt att finna några entydiga svar hos Marx. Detta är inget anmärkningsvärt. Tjänstemännen var mycket fåtaliga under det skede av kapitalismen då Marx levde, det fanns ingen direkt anledning att närmare beröra problemet. Det är signifikativt att Marx i stället ägnade mer tankemöda åt problemet med att avgöra bönders och hantverkarens klassbestämning än åt tjänstemännens. Samma förhållande gäller både för Lenin och Mao. De marxistiska teoretikerna har genomgående brottats mer med hantverkarnas och böndernas klassbestämning än med tjänstemännens. Man kan inte dra några entydiga slutsatser från de ut-sagor som Marx gör angående tjänstemännen. Med utgångspunkt från vad Marx säger i t ex Kapitalet (MARX 21, s 366) och i Manifestet (MARX-ENGELS 31, s 15, 34) kan man tolka honom som om han förde tjänstemännen till proletariatet, medan Kapitalets andra del (MARX 22, s 453 f) ger

utrymme för en motsatt tolkning. Marx tycks här betrakta statstjänstemännen som improduktiva ("sog. unproduktiven Arbeiter"), vilket betyder att de ska föras till småbourgeoisin i klassbestämningsmodellen.

Det var kanske naturligt för Marx och de andra klassikerna att de ägnade ett förstrött intresse åt tjänstemännens klasstillhörighet och i stället koncentrerade sig på böndernas och hantverkarnas klassbestämning. För den marxist som vill göra en klassanalys av det moderna samhället måste väl en omvänd prioritering vara självklar. Marx, Lenin och Mao ställde t ex inte bönderna utanför klassanalysen trots att de orsakade teoretiska problem. Att ställa tjänstemännen utanför klassanalysen, att definiera bort dem, löser inga problem. Konsekvensen blir endast att man urholkar klassbegreppet, att man förstör dess teoretiska värde både för den vetenskapliga och praktisk-politiska analysen.

De resonemang som vi fört kring de olika klassindelingsmodellerna ovan är naturligtvis ett utslag av skolastisk exegetik. De illustrerar tydligt att man inte kan närma sig den marxistiska teorin på ett dogmatiskt sätt. Marxismen är en metod och ett vetenskapligt förhållningssätt. Klassikernas verk är inte några uppslagsböcker eller facit varifrån man kan hämta färdiga svar på alla problem som den utvecklade monopolkapitalismen ställer. När Klasskampen utifrån den marxist-leninistiska teorin formulerad av Marx, Engels och Lenin och de historiska lärdomarna av proletariats klasskamp fastslår att bourgeoisin, småbourgeoisin (med bönderna som dess huvudrepresentant) och proletariatet är den kapitalistiska epokens tre klasser har de på ett drastiskt sätt förenklat den insikt om klassbegreppets komplexitet som marxismen förmedlar. Marxismen är inte alls så torftig som den framställs i Klasskampen. Den är en rik källa ur vilken man kan hämta användbara metoder och insiktsfulla teorier.

Till slut vill vi besvara en fråga som Klasskampens redaktion ställer. Har det hänt något sedan 1917 som på ett avgörande sätt påverkar klassanalysen av det kapitalistiska samhället? Själva besvarar de sin fråga nekande. Vad är då vårt svar? Det är ja. Låt oss för det första peka på att bondeklassen icke längre är en "huvudkraft" i det kapitalistiska samhället. Böndernas antal har ju som bekant stadigt minskat sedan slutet av 1800-talet såväl i Sverige som i andra kapitalistiska stater. Under samma tidsperiod har, för det andra, tjänstemännen kontinuerligt ökat sin numerär. Tjänstemannagruppens tillväxt är bestämd av kapitalismens omvandling till monopolkapitalism, med dess ökade automatisering, rationalisering osv. En annan sida av denna utveckling är statsmaktens alltmer ökande betydelse. Artonhundratalets 'nattvaktarstat' har ersatts av en korporativistisk statsmakt med långtgående ekonomiska, politiska och sociala funktioner... Att dessa tre utvecklingslinjer inom det kapitalistiska samhället inte skulle få konsekvenser för en konkret klassanalys år 1971 förefaller oss något märkligt.

VALSOCIOLOGIN OCH KLASSBEGREPPET

Ända sedan mitten 1930-talet, då de första sannolikhetsurvalen av väljare kunde genomföras i USA, har klassbegreppet varit en ständigt återkommande analytiskt redskap vid studiet av väljarbeteende (ALFORD 1, s 111 ff). Valsociologernas intresse för klassbegreppet är naturligtvis begränsat av deras syften och frågeställningar. Studiet av väljarbeteende har teoretiskt styrts av en överordnad problemställning: hur kan vi förklara individernas röstningsätt på valdagen? I detta sammanhang har klassbegreppet infogats som en oberoende variabel, som kan tänkas påverka den beroende variabel, valbeteendet. Vi kan urskilja två huvudlinjer inom

valsociologin vad gäller behandlingen av klassbegreppet. Man brukar tala om en "objektiv" och en "subjektiv" skola.

"Objektivisterna" avgör individernas klasstillhörighet med utgångspunkt från deras inkomst, yrke och utbildning. I litteraturen finns gott om exempel på att valsociologerna sammanvägt dessa faktorer till ett index, ofta kombinerat med en uppskattning från intervjuarens sida av den intervjuades status eller prestige. Dessa index brukar benämnas socio-ekonomisk status (LAZARFELD ET AL 13; BERELSON ET AL 2, s 55 ff). Den dominerande metoden är dock att man skiljer på faktorer som inkomst, utbildning och yrke och undersöker deras relation till valbeteende var för sig. Yrkesfaktorn får då ofta ligga till grund för en indelning av individerna i olika klasser eller socialgrupper.

De klassindelningar som blir resultatet är naturligtvis styrda av önskan att uppnå en god "förklaring" av variansen i partivalvariabeln, utan att man därmed gör klassindelningen alltför yrkesmässigt heterogen. Valsociologernas s k objektiva klassbegrepp har alltså blivit en polytom variabel med vanligen mellan tre och sju värden (se bl a SÄRLVIK 32; CAMPBELL ET AL 5; BUTLER-STOKES 4, s 69n).

I rättvisans namn bör det väl kanske påpekas att valsociologerna oftast är medvetna om klassbegreppets komplexitet och marxistiska rötter. De talar därför ofta om socialgrupp, yrkesställning och sociala strata i stället för, eller som synonymer till, klassbegreppet. Valsociologin hämtar oftare sina teoretiska utgångspunkter från sociologins stratifieringsteorier än från den marxistiska klassteorin (CAMPBELL ET AL 5; HELLER 8).

Den "subjektivistiska" skolan har en radikalt annorlunda infallsvinkel till problemet med klasstillhörigheten. Den utgår väl närmast från marxismens klassmedvetandebegrepp och socialpsykologins identifieringsbegrepp. Klasstillhörighet kan inte avgöras med utgångspunkt från individernas yrken eller inkomst. Man måste utgå ifrån individernas egna medvetna kognitiva och affektiva orienteringar till olika gruppobjekt i den sociala, ekonomiska och politiska omvärlden, hävdar "subjektivisterna".

Likaväl som individerna kan vara känslomässigt bundna till politiska partier och olika intressegrupper, t ex fackföreningsrörelsen, kan de vara positivt orienterade till större sociala grupperingar som klasser.

Inom valsociologin brukar man benämna dessa affektiva objektorienteringar med begreppen partiidentifikation, gruppidentifikation och klassidentifikation. Alla dessa tre begrepp ingår i en större modell, som söker klarlägga hur sociala gruppfenomen genom identifikationsprocessen kan påverka individuellt beteende (CAMPBELL ET AL 5).

Inom valsociologin har sedan ett antal år pågått en diskussion kring hur man bäst skall operationalisera variabeln klassidentifikation. Några av huvudlinjerna i denna debatt är av intresse i detta sammanhang. Huvudproblemet har varit hur man skall kunna kategorisera så många individer som möjligt på klassvariabeln, utan att samtidigt tillskriva ett antal individer en identifiering de inte har. Vi kan urskilja tre huvudmetoder:

1. Individen får besvara en strukturerad intervjufråga där olika klassbeteckningar utgör svarsalternativen. Vanligen arbetar man med ett dikotomt klassbegrepp (medelklass och arbetarklass). Naturligtvis kan denna metod också användas tillsammans med ett polytomt klassbegrepp. (TUCKER 33, s 855; CAMPBELL ET AL 5.)

Denna metod leder till att många individer kan kategoriseras till

någon klass, men 'felprocenten' blir hög, eftersom människor har en tendens att vara tillmötesgående vid en intervju och besvara frågor utan att mena något särskilt med det.

2. Metod nummer två försöker lösa detta sista problem genom att ge individerna en explicit möjlighet att svara att de inte räknar sig till någon klass. Man presenterar alltså olika svarsalternativ med klassbeteckningar och ett alternativ med 'tillhör ingen klass' för intervjupersonerna, och låter dem välja. Denna metod får som konsekvens att färre individer kan tilldelas någon klass, men å andra sidan antas dessa individer besitta någonting som närmar sig det teoretiska begreppet, positiv klassidentifikation. De väljarundersökningar som Survey Research Center genomför i USA utnyttjar denna metod (CAMPBELL ET AL 5).

3. Den sista metoden innebär ju trots allt att vi genom att presentera olika klassbeteckningar för de intervjuade kan styra svaren. Den tredje metoden söker i största möjliga utsträckning undvika detta. I stället för att "tvinga" individerna att ta ställning till en strukturerad fråga, låter man dem med egna ord och beteckningar, besvara en öppen fråga. I de valundersökningar, som Bo Särilvik vid statsvetenskapliga institutionen i Göteborg har genomfört sedan år 1956 har denna senare metod använts. Den ostrukturerade frågan lyder:

"Man talar ibland om att det finns olika samhällsklasser och samhällsgrupper. Är det någon samhällsklass eller samhällsgrupp, som ni brukar räkna er till?"

De som besvarade denna fråga jakande fick sedan helt fritt uppge vilken klass eller grupp de räknade sig till. (VALUNDERSÖKNINGEN 1968: INTERVJU-FORMULÄR.)

Denna metod leder till att många individer inte kan kodalas för en spontan klassidentifiering, antingen på grund av ett nej-svar, eller på grund av svar i gruppstermer (akademiker, jordbrukare t ex). De individer som å andra sidan uppger sig tillhöra t ex arbetarklassen kan, med större tillförlitlighet än vid de andra metoderna, antas ha en positiv klassidentifiering. Denna senare "öppna" metod har kommit till användning också i England (se BUTLER-STOKES 4, s 66 ff).

Denna korta översikt har väl visat att valsociologins avgränsningar och operationaliseringar av begreppet klass inte betyder att marxismens klassbegrepp använts och gjort empiriskt mätbart. Det har väl inte heller varit valsociologernas avsikt.

En klassindelning utifrån yrkesuppgifter ligger dock så nära "individernas relation till produktionsmedlen" som man praktiskt kan komma. Likaså innebär en klassindelning av individerna efter subjektiv klassidentifikation enligt den öppna metoden att man närmat sig det marxistiska klassmedvetandebegreppet.

Olika kombinationer av dessa "objektiva" och "subjektiva" metoder kan leda till insiktsgivande resultat (CAMPBELL ET AL 5).

Så mycket är emellertid klart att de resultat som de olika valsociologiska studierna publicerat kring klassproblematiken under de senaste trettio åren inte kan vara helt ointressanta för någon som vill göra en marxistisk klassanalys.

ANVÄND LITTERATUR

1. ALFORD R., "The Role of Social Class in American Voting Behavior" ur Dreyer och Rosenbaum (red) "Political Opinion and Electoral Behavior. Essays and Studies." Belmont 1967
2. BERELSON B., LAZARFELD P., MCPHEE W., "Voting" Chicago 1954
3. BUCCHARIN N., "Den materialistiska historieuppfattningen" Stockholm 1923
4. BUTLER D., STOKES D., "Political Change in Britain" London 1969
5. CAMPBELL A., CONVERSE P., MILLER W., STOKES D., "The American Voter" New York 1960
6. DAHRENDORF R., "Class and Class Conflict in Industrial Society" London 1969
7. GORDON M., "Social Class in American Sociology" Durham 1958
8. HELLER C., (ed) "Structured Social Inequality. A Reader in Comparative Social Stratification" London 1969
9. ISRAEL J., "Remarks Concerning Some Problem of Marxist Class Theory" ur Acta Sociologica vol. .3 no. 1 1970 s 11 ff
10. KLASSKAMPEN nr 1 och nr 2-3 1971
11. KAUTSKY K., "Den sociala revolutionen" Stockholm 1905
12. LARSSON R., "Theories of Revolution" Kristianstad 1971.
13. LAZARFELD P., BERELSON B., GAUDET H., "The People's Choice" New York 1944.
14. LENIN V., "Valda verk" I:1 Moskva 1956
15. LENIN V., "Valda verk" I:2 Moskva 1956
16. LENIN V., "Valda verk" II:1 Moskva 1956
17. LENIN V., "Valda verk" II:2 Moskva 1956
18. LINDENSJÖ B., "Marx" klassbegrepp" ur Häftan för Kritiska Studier nr 4 1968 s 20 ff
19. LJUNGDAHL A., "Marxismens världsbild" Stockholm 1967
20. MAO TSETUNG, "Skrifter i urval" Uddevalla 1969
21. MARX K., "Kapitalet I" Cavefors. Uddevalla 1969
22. MARX K., "Das Kapital II" Europäische Verlagsanstalt u.o. 1969
23. MARX K., "Das Kapital III" Europäische Verlagsanstalt u.o. 1969
24. MARX K., "Lön, pris och profit" KFML Göteborg 1969
25. MARX K., "Lönearbete och kapital" KFML Göteborg 1969
26. MARX K., "Filosofins elände" Stockholm 1949
27. MARX K., "Till kritiken av den politiska ekonomin" Stockholm 1955
28. MARX K., "Klasstriderna i Frankrike 1848-1850" Helsingfors 1971
29. MARX K., "Louis Bonapartes 18 brumaire" andra uppl Stockholm 1946
30. MARX K., ENGELS F., "The German Ideology" Moscow 1964
31. MARX K., ENGELS F., "Kommunistiska manifestet" KFML Göteborg 1969
32. SÄRLVIK B., "Valundersökningsrapport" i S.O.S. Riksdagsmannavalen 1965-1968 II" Stockholm 1970
33. TUCKER C., "On Working-Class Identification" ur American Sociological Review vol. 31 1966, s 855 ff
34. VALUNDERSÖKNINGEN 1968: Intervjuformulär Etapp A. Statsvetenskapliga institutionen Göteborgs universitet